

GESPREK MET ROKUS¹

Gent, 9 mei 2006

1. Rokus illustreert zijn vertaalpraktijk voornamelijk aan de hand van: Louis Aragon, *De boer van Parijs*. Groningen, 1998, vertaling Rokus Hofstede. Oorspronkelijke titel: *Le paysan de Paris*. Parijs, 1926.

Ja, het is vier pagina's², en één van de bravourestukjes van 'De boer van Parijs':

DE TOESPRAAK VAN DE VERBEELDING

Nood breekt wet: met die gewoonte van jullie om je neer te leggen bij het onvermijdelijke, hadden jullie allemaal buiten mij gerekend. Jullie tuimelen van de ene illusie in de andere, maar aan de illusie van de Werkelijkheid vallen jullie zonder ophouden ten prooi. Toch heb ik jullie alles gegeven: het hemelblauw, de pyramiden, de automobiel. Waarom wanhopen jullie zo aan mijn toverlantaarn? Ik heb nog een grenzeloos aantal grenzeloze verrassingen in petto. De macht van de geest vermag alles, al in 1819 heb ik dat de Duitse studenten voorgehouden. Zien jullie dan niet hoe jullie heerschappij over jezelf aan louter hersenschimmige scheppingen te danken is? Ik heb het geheugen, het schrift, de infinitesimaalrekening uitgevonden. Er staan de mens

2. pp 60-63

nog elementaire ontdekkingen te wachten waar hij geen idee van heeft, die zijn zelfbeeld radicaal zullen veranderen, zoals de spraak hem tot zijn eigen verrukking onderscheidt van de sprakeloze schepselen om hem heen. Wat hoor ik daar voor gemopper? Nee, met vooruitgang heeft dat niets te maken: ik ben maar een coke-handelaar en mijn sneeuw, jullie manna—van de herinnering tot de experimentele methode—wekt de roes van fata morgana's. Alles komt uit de verbeelding voort en naar de verbeelding wijst alles terug. Ze zeggen dat de telefoon nuttig is: laat je niets wijsmaken. Kijk dan hoe schokken de mens door het gebeente varen terwijl hij de hoorn grijpt en 'Hallo!' schreeuwt. Wat is hij anders dan een geluidsverslaafde, stomdronken van de overwonnen ruimte en van de stem die uit de verte tot hem spreekt? Mijn gif is jullie gif: pak aan—liefde, kracht, snelheid. Willen jullie pijn, dood, liedjes misschien?

Vandaag heb ik een verdovend middel voor jullie meegenomen dat afkomstig is van

de grenzen van het bewustzijn, van de rand van de afgrond. Wat jullie totnogtoe in drugs hebben gezocht, is dat niet een gevoel van macht, een leugenachtige grootheidswaan, de vrije ontplooiing in het luchtledige van jullie geestelijke vermogens? Het middel dat ik de eer heb jullie aan te bieden verschaft dit alles, maar heeft daarnaast enorme, onverhoopte voordelen—het overtreft je verlangens, het wekt ze op, het biedt toegang tot verlangens die nieuw en krankzinnig zijn. Neem maar van mij aan dat dit toverdrankje van het absolute in omloop wordt gebracht door vijanden van de gevestigde orde.

Enzovoort enzoverder. 'Het is gebrouwen geest, klinkklare poëzie. Het surrealisme, telg van de waanzin en de duisternis'. Nou ja, het is een heel romantische metafoor, het surrealisme als een soort verdovend middel.

Ja, je vraagt je bijna af hoe serieus die dat bedoelt.

Ja, het is allemaal met een soort retorische overdrijving, bij Aragon, die ook heel, een soort parodie is op zichzelf haast, als je weet, ja – nee, ga je gang...

Nee, want, eigenlijk het eerste wat ik wilde vragen is, want, waar ik de vorige, het vorige gesprek mee begon is de vraag hoe taal werkt, en dat was een taalkundige, die begon dat meteen uit te leggen. Maar toen ik aan jou dat vroeg, hoe taal werkt, zei je van 'nee, maar dat kun je niet zo vragen, als je de vraag op een nuttige manier wil stellen dan moet je die vraag historiseren en van zijn algemeen-geldige pretenties ontdoen'... Dus je moet kijken hoe die vraag gesteld is en waarom, en hoe we hem nu stellen, bedoel je?

Euh ja. Ik denk dat ik dat bedoelde inderdaad, dat je de geschiedenis van de vraag eigenlijk een beetje moet, moet – of moet, één manier om, om die kwestie te benaderen is niet om meteen proberen de essentie van de vraag weer te geven, maar de geschiedenis van de vraag je voor te stellen en te onderzoeken, en op die manier een

soort omtrekkende beweging te maken, waarmee je ook de positie van waaruit je die vraag nu stelt misschien scherper in beeld krijgt. Kijk, je bent geen – jij zoals je tegenover me zit bent geen filosofiestudent anno 1819 die door Schelling wordt toegesproken over de macht van de verbeelding of de functie van de taal, zoals Aragon hier in die passage toevallig aanroerde, maar jij wil een aantal mechanismen van hoe betekenis in onze hedendaagse maatschappelijke context kan werken, of hoe betekenis überhaupt tot stand komt, die wil je, daar wil je inzicht in krijgen neem ik aan, dat dat je drijfveer is zo ongeveer. Maar ja, als je een vertaler zo'n vraag stelt dan zal die, dan zal die waarschijnlijk – ik kan echt niet uit de voeten met de algemeenheid van die, van die begrippen. Ik, ik zou de betekenis van taal, of taalproductie, taalgebruik, echt proberen meteen te relativiseren tot niet een grammaticaal- of taalfilosofische kwestie, maar een, een...

Sociologische.

Een sociologische, pragmatische vraag. En die dus onvermijdelijk verwijst naar een taalgemeenschap, naar een historische gegroeide taal, naar de effecten van – naar de verschillende talen binnen één taalgemeenschap, want je hebt heel veel verschillende soorten Nederlands... Ja dat zijn de verschillen: hoe werkt spreektaal? Hoe werkt schrijftaal? Hoe werken alle nuances daartussen? Dat zijn de, de vragen waar ik uit ervaring iets van weet.

Dan hebben we hier dan toevallig iemands visie over, nou visie over taal, in ieder geval het, dat boek 'De Boer van Parijs', waarin je zou kunnen kijken – tenminste dat heb ik een beetje proberen te doen van, wat is taal nou voor Aragon, in ieder geval, of wat doet ie daar nou mee, of wat wil hij daarmee bereiken... Wat mij heel erg opviel in de passage die je net las ook, is dat het, dat wat je eerder zegt, het is een heel retorisch boek en het is één grote, grote, nou, 'taalspel' op een bepaalde manier, maar als ie 't over het surrealisme heeft dan heeft ie 't juist over het beeld, hij zegt hier ook ergens: 'voor elk, voor elke mens is een beeld te vinden dat zijn hele universum

teniet zal doen'.

Ja, zoiets.

En dus, dat doet ie op een hele retorische manier, eigenlijk;

Grootspraak.

Grootspraak, en, maar, wat, of waar we misschien later even op komen wat ik dan wel toch de interessantste passage van het boek vond, aan het einde, als ie zelf ook 't over, over die taal gaat hebben – en dan zie je opeens ergens echt 'etcetera' en – maar hij lijkt verder niet echt, hij lijkt zich, hij lijkt toch heel erg op zoek te zijn naar een manier van – hij gebruikt die taal bijna, lijkt het soms, als een soort middel om op zoek te gaan naar iets, een hedendaagse vorm van zijn, of een, of iets van een moderne mythe. Terwijl ik dan denk van, maar ondertussen ben je toch juist heel erg met die taal bezig, en dan valt het me zo op dat ie 't niet over die taal heeft, echt heel expliciet. Veel.

Hij heeft in dit boek inderdaad een aantal vijanden: het rationalisme, de zekerheid, Cartesiaanse, de zekerheid van Descartes, en zet daar – maar vooral de ratio – en zet daar dan idealen tegenover zoals: de verbeelding, waar ik net een fragment van voorlas, of het concrete, dat voor hem echt een soort–

Het zintuiglijke.

Ja, het zintuiglijke, het concrete, dat is, meer dan het werkelijke, is dat waar de poëzie en de literatuur naar moet streven. Maar inderdaad de taalmiddelen, dat is een soort filosofische zoektocht die in dit boek is ondergebracht, maar die volgens mij maar – die niet de kern ervan uitmaakt. Want de taalmiddelen die die inzet bij die zoektocht die zijn, die zijn zo, bijna organisch in hun, in hun veelheid en hun rijkdom en hun, dat ze, dat ik veel meer het idee heb: hier is een schrijver koortsachtig op zoek naar zijn eigen, naar zijn eigen expressiemogelijkheden, naar zijn eigen – dus het gaat wel over taal–

Hij probeert het register uit.

Ja, hij probeert binnen het, hij heeft een soort, hij bevindt zich in een hele merkwaardige positie als ie dit boek schrijft: aan de ene kant begint ie bewonderd te worden door de gevestigde schrijvers zoals Gide en Rivière, mensen die de toonaangevende tijdschriften bevolken, aan de andere kant behoort ie tot die constellatie van jonge avant-gardisten, de surrealisten, die de traditionele literatuur (romans, beschrijvende literatuur) in de ban hebben gedaan, daar moeten ze niets van weten – beschrijving is de dood in de pot voor André Breton – en tussen die twee tegenstrijdige posities zit Aragon klem, en hij probeert een soort – omdat ie zichzelf zo klem heeft gezet moet ie allerlei nieuwe vormen verzinnen om uit die impasse te raken. En dit boek is eigenlijk zowel gericht tegen die meer traditionele schrijvers als tegen zijn eigen vrienden. Dus, hij is, er komt heel veel beschrijving in voor: die Parijse parken en straten en passages worden soms uittentreure beschreven – maar vaak ondermijnt ie die passages dan weer door

plotseling heel lyrisch te worden, of door heel cynisch te worden, of... Dus, ja, je hebt het gevoel dat ie, dat ie probeert ze allemaal te vlug af te zijn. Dat ie, dat ie de taal probeert maximaal naar zijn hand te zetten om, om een positie te vinden die nog niet bestaat: ergens naast de avant-garde en ook naast de gevestigde literatuur. En dat, dat levert zo'n heel merkwaardig, beetje ondefinieerbaar boek op...

Was dat een geslaagde poging denk je, voor jou? Is dat, het resultaat iets waarvan je denkt nu heeft ie een eigen, een eigen manier voor die taal gevonden?

Nou, het is, dit is, je kunt niet zeggen – ik vind dat er prachtige pagina's in staan en het is heel fascinerend om te zien hoe, hoe die man met z'n talent woekert, nou dat is nog te, te slap uitgedrukt: hoe die, hoe die zich eigenlijk zo'n soort aan zijn pen omhoog trekt om dingen te, om de taal uit te vinden, echt de...

Dat vind ik zo fascinerend, dat een boek van

tachtig jaar oud je nog het gevoel geeft dat het gisteren geschreven is omdat het zo onder spanning staat van iemand die, ja... Dus ik vind inderdaad dat er schitterende stukken in staan. Ik vind vooral ook zijn, zijn zeer, zijn cynische wendingen af en toe vind ik heel mooi, maar hij kan ook enorm lyrisch zijn over de liefde, daar zijn echt, ja... Maar nooit op een soort negentiende-eeuwse romantische manier, maar hij, als ie over de liefde spreekt dan verliest ie zich in, in een soort poëtische overdrijvingen, waar je ook zelf als lezer bijna alle grond onder je voeten voelt verdwijnen, en ja dus...

De vraag naar de taal is eigenlijk, wordt niet rechtstreeks beantwoordt maar alleen aanschouwelijk gemaakt: als je, je kunt als je dit leest, dan zie je eigenlijk wat de taal, literaire taal vermag, maar niet, maar alleen om...

Maar niet wat ie moet doen.

Nee. Hij geeft – het is geen voorschrift. Het is ook niet een boek dat nagevolgd kan worden.

Het is een, het enige voorschrift wat je eruit kunt vinden, wat ik vind dat dit boek heel sterk belichaamt, is datgene wat, wat je maar zelden ziet in de kunst en literatuur, namelijk: het moment dat iets voor het eerst wordt geprobeerd. Je ziet dat, we hadden het net over Gerard Reve, je ziet dat de eerste boeken waarin hij zijn heel eigen vorm vond, 'Nader tot U' en 'Op weg naar het einde', dat zijn die boeken die nog steeds zo geladen zijn en zo... omdat daar die, die ook als je nu leest weer het gevoel geven dat ze als nieuw zijn. En later, als het een procédé geworden is, dan, dan werkt het niet meer zo sterk. En je ziet dat heel vaak terug bij... In de geschiedenis van de jazz, de eerste, de eerste opnames van bebop in de jaren veertig, of, de vroegste platen van The Cure had ik dat ook altijd, dat gevoel, maar, maar bij Aragon, bij Aragon is dat heel, is dat heel voelbaar: die, die vrijheid die hij ontleent aan die, aan iets, aan een, aan het uitvinden van een soort anti-romantische roman, aan een soort verhaal dat geen verhaal mag zijn, en die, die enorme vrijheid die hem dat geeft... een soort euforie van het ontdekken van iets, dat zit

in dat boek, en dat, ja dat heb ik...

Dat maakt het ook een geweldige vertaling om te vertalen, want je, ja...

Je mag het eigenlijk nog een keertje doen.

Ja. Hoewel, ik ben natuurlijk niet zo euforisch op het moment dit ik zit te ploeteren om die zinnen moeizaam in elkaar te zetten, ben ik zelf niet zo, ik heb zelf niet die euforie die je je voorstelt bij degene op het moment dat ie ze schrijft; de vertaler is wat betreft echt een, een secundaire schrijver, iemand die de euforie wel belichaamt, want anders kun je hem niet uitdrukken, maar die hem—

Moet genereren, of construeren.

Ja. Zoals je een euforisch muziekstuk niet perse in euforische stemming hoeft...

Uit te voeren.

Uit te voeren als je hem uitvoert. Ik, ik denk dat de parallel met muziek heel adequaat is voor het vertalen.

Ja en dat is denk ik, maar ook als een acteur bijvoorbeeld, dat is waar we het ook net over hadden, over, over als in de laatste scène van een toneelstuk de acteur zegt: 'ik zal snel vergeten worden', en als ie dat zegt 'ik... zal snel... vergeten worden' en als ie dat heel één-op-één dramatisch doet, dan, dan hoeft dat helemaal niet per se te werken, sterker nog, mij zal het waarschijnlijk tegenstaan. Het is juist die, het is denk ik als uitvoerend kunstenaar – en daarom vond ik het grappig dat je een keer in dat artikel een vertaler een uitvoerend kunstenaar noemde – ik denk dat juist een uitvoerend kunstenaar ook gebaat is bij een zekere afstand... ik merkte dat ook toen ik een keer een tekst van mezelf ging voordragen³ heel

3. Dankwoord Rokus Hofstede, uitgesproken bij de aanvaarding van de Dr Jaffé Prijs 2005. Amsterdam 10 juni 2005.
<http://www.uitgeverijrook.nl/DankwoordRH.doc>

4. Barend Beekhuizen, Eric Schrijver: *werktitel: tekst*. Den Haag, 2006. (Première: de Nachten, 29 januari, Antwerpen).

<http://www.ericsschrijver.nl/?pagina=werktiteltekst>

*sterk, dat je, dat je... het is heel lastig, want je moet eerst, eerst moet je loskomen van die tekst, want je moet het niet meer brengen als een product van jezelf – ja anders wordt je een schrijver die voorleest of zo, maar als je echt wilt dat het een performance is – maar je moet eerst het weer niet zien als een product van jezelf, want anders ga je je eigen, lachen om je eigen grappen, als het ware, en daarna moet je toch weer een manier vinden om je op de een of andere manier er in in te leven, of om d'r in te gaan zitten, je moet er eigenlijk, eerst stop je het weg, maar je moet er wel weer helemaal in krui-
pen, je moet er wel, ja, je moet er wel die energie in stoppen, en die, nou ja, of, je moet het ook soort van – dat is een hele gekke soort emotionele overgave denk ik, om maar een vieze term te gebruiken, maar het is een rare, tenminste, ik vraag me dan, kan me voorstellen dat het in die zin op vertalen lijkt: dat je aan de ene kant een afstand hebt, aan de andere kant, het werkt ook niet als je niet er ontzettend bij betrokken bent, of zo.*

Ja. Ik heb daar wel een hele, veel over nagedacht. Hoe dat werkt als je, vooral de emotio-

nele geladenheid, het pathos in een tekst, hoe je die tot spreken kunt brengen zonder dat je per se zelf – of in dit geval de euforie van een tekst – zonder dat je per se zelf die, dat pathos of die pathetiek, of die euforie ervaart, en dat is, dat is een heel merkwaardig... het lijkt alsof, een merkwaardig proces, en ik, hoe dat precies werkt weet ik niet. Maar wel dat je volledig, ik heb wel gemerkt bij het vertalen zoals ik dat beoefen wordt je volledig bezeten door de tekst op gegeven moment. Die werkt zich in je lichaam in, en dus... Er zijn passages die ik alleen met kippenvel kan vertalen, elke keer als ik er weer doorga, en er zijn passages in Aragon die ik alleen maar met een soort gevoel van, een juichend gevoel kan herlezen, omdat ik, omdat er iets zich weer aan mij meedeelt, van die, van het, het vinden van de juiste woorden op het moment dat ik eraan aan het werken was.

Maar... Het is alsof die tekst in je gaat resoneren, alsof je een soort, alsof je die in je lichaam opneemt. Het is een soort lichamelijke vertering, heb ik het gevoel. Ik weet niet of dat voor een

acteur zo werkt, of dat –

Ik denk dat dat, dat dat daar op lijkt of zo. Je moet, je kunt ook niet, je kunt dat ook niet hebben. Ik bedoel je kunt dat ook niet niet hebben. Want als je, want dat, want ik dacht eerst dat dat een soort roman— ik vond dat een soort romantisch idee, ik dacht van: 'nee maar hallo, het gaat om een soort vakmanschap, en als je dat goed kunt dan kun je dat goed doen.' Nu ben ik geen acteur hoor dus ik dacht, hoe ik daar, toen ik dit semester dus iets, iets ging voordragen als een soort performance, stond ik daar zo'n beetje in, ik had altijd zoiets van ja hè, ik bedoel, ik wist nog van vroeger met mijn bandje dan, dan vond ik het altijd zo stom als mensen zo oprecht gingen doen op het podium, weet je wel, gewoon lekker, gewoon wat ze dan hier in België wel doen, gewoon de popster uithangen, ofzo... Maar je moet inderdaad toch, ja je ontkomt er dan ook toch niet aan, om, om zo'n tekst dan helemaal –

Nee, nou wat jij dan noemt vakmanschap, dat is helemaal niet in strijd met dat–

Nee dat is helemaal niet in strijd, maar dat is niet genoeg, of zo.

Met dat lichamelijke verteringsproces.

Nee dat heb je ook nodig, daar ontkom je ook niet echt aan, denk ik...

Daar ontkom je niet aan. Anders dan, dan ontzeg je jezelf, zonder vakmanschap ontzeg je jezelf ook de middelen om scherp te analyseren wat je aan het doen bent. Maar tegelijkertijd, binnen die toewijding die je dan hebt voor, voor wat je doet, gecombineerd met de ervaring die je hebt opgedaan de eerdere keren dat je het gedaan hebt, die toewijding en die ervaring die maken dat er een soort chemie in je lichaam plaats vindt. Het is volgens, vertalen heeft volgens mij heel erg de basis in het lichaam, zoals schrijven. Dus ik, ik ben zover dat ik van heel veel boeken kan zeggen wie het vertaald heeft, omdat ik de stilistische eigenschappen herken van de vertaler. Niet van alle teksten, sommige lenen zich daar natuurlijk veel beter voor dan anderen. Bij

muziek is dat natuurlijk veel evidentier: mensen kopen bepaalde—

Uitvoeringen—

Uitvoeringen van Satie of Chopin alleen omdat het gaat om die uitvoerder. Maar, tot op zekere hoogte kan je dat ook, zou je dat ook voor vertalers kunnen doen. Je zou Cervantes in de uitvoering van Van de Pol kunnen lezen en niet in die van, hoe heet die man, Werumeus Beuning, nee, ik ben z'n naam even kwijt... Sandfort.

Maar lees je ook wel eens boeken dan om van de vertaling te genieten, als het ware?

Van sommige, sommige vertalingen lenen zich daar uitstekend voor ja. Zeker als ik weet dat ik van het origineel niet...

De taal niet—

De taal niet beheers of de subtiliteit niet kan

volgen...

Maar als je de taal wel beheerst, juist als je de taal wel beheerst kun je natuurlijk ook beter zien wat de vertaler heeft gedaan, ofzo. Je kunt de partituur lezen van een muziekstuk, en...

Juist. Heel goed. Maar dat is dus een heel verschillende leeservaring. Een vertaling gaan vergelijken met het origineel, dan ga je kijken, wat zijn de finesses die de vertaler heeft gebruikt bij zijn weergave. Maar de vertaling lezen als een autonoom werk, en dat is toch waarvoor die geschreven is, dat doe je zonder het origineel er naast te leggen.

Ja, dat is wel waar. Ik heb dat namelijk nu even geprobeerd en dat is toch een beetje vreemde, vreemde ervaring. Hoewel ik wel soms heb dat ik de... dat vind ik wel vervelend als ik Frans of Engels lees, dat ik het ritme van de zinnen er, aan de andere taal d'r onder door voel gaan, als het ware. Een soort van, dan komt er toch een soort van dubbelheid die ik... Ja, het is geen, dat vind ik geen pret-

tige leeservaring, als het ware.

Nou, tot op zekere hoogte is dat misschien wel waar het om gaat. Om de vanzelfsprekendheden van hoe de taal moet klinken, het Nederlands moet klinken in jouw oor, om die soms een beetje te...

Ontwrichten.

Te ontwrichten. Want, en, in de taal is altijd veel meer mogelijk dan je denkt. En, en, een taal die, een literaire taal die echt wordt bezielde door, door een, door een kunstwerk uit een ander taalsysteem, uit een andere taal, die kan niet anders dan daar sporen van, van overnemen. Ik persoonlijk voel veel meer voor vertalingen waar je soms nog de stroefheid overhoudt van een andere tekst die tussen de regels door hoorbaar is, die er achter schemert, dan een vertaling die zo soepel en vlak is dat je, dat ie volledig op maat is van het gehoor, van de toehoorders in het nieuwe taalgebied. Ik heb het gevoel die, als je zo soepel vertaalt dan haal je eigenlijk per definitie

alles weg wat, wat de lezer zou kunnen...

Meekrijgen van het andere tekensysteem.

Ja, en ook wat ie zou kunnen doen beseffen dat, dat zijn taal niet de enige manier is om naar de wereld te kijken.

Ja. Want de taal die je spreekt is ook een manier van denken, dan.

Ja maar dat is, eigenlijk is dit, wat je nu aanroert is een beetje de kern van het probleem waar je als vertaler voor gesteld ziet, eigenlijk waar je als praktijkvertaler, als ambachts, als ambachtelijke vertaler voor gesteld ziet, de tegenstelling tussen de eisen van de lezer en de eisen van de auteur. De auteur die je opdraagt om de, de bijzonderheid van zijn tekst, de subjectiviteit van die tekst te eerbiedigen, en de lezer die je opdraagt om zijn begripsvermogen te eerbiedigen, en zijn eigen taalgebruik te eerbiedigen. En dat is een, dat is een spanningsveld: je moet eigenlijk die twee heersers, twee meesters ver-

dienen als vertaler. Mijn idee als vertaler, zonder dat ik dat ooit echt getheoretiseerd heb, want dat is ook niet zo aan mij om dat te doen, maar mijn overtuiging is wel dat je pal moet staan in die spanning. Dat je niet moet wijken noch voor de een, noch voor de andere meester, dat je moet proberen ze tegen elkaar uit te spelen of ze allebei te gehoorzamen. En dat houdt dus bijvoorbeeld in dat er momenten zijn dat ik bereid ben om offers te brengen om de lezer te behagen, om de lezer mee te krijgen, om de lezer in zijn verwachtingspatronen te bevestigen, juist om hem op andere momenten te kunnen, ja, juist om op andere momenten het krediet te krijgen waarmee die ook ontwrichtend taalgebruik zal kunnen accepteren.

Dit lijkt me dan een boek waarbij dat heel sterk speelt, dit probleem, of niet?.

Dit probleem, dit boek van Aragon, 'r zijn inderdaad passages waarbij je heel erg de verleiding, waar je heel erg de verleiding moet weerstaan om, om te gaan vervlakken om het – er

zijn zinnen waar ik ook met de beste wil van de wereld geen, geen zinnige uitleg aan kan geven. Zinnen die zo cryptisch zijn, of zo ontsporen ook syntactisch, dat je de verleiding moet weerstaan om er, om er onmiddellijk een eenduidige betekenis te geven. Maar, aan de andere kant is het ook een heel, voel je die euforie van het schrijven, en de schwung waarmee het geschreven is, dat is ook een, iets wat ik denk ik heel erg heb geprobeerd terug te brengen in de vertaling, dus ik er heb er ook enorm veel, ik een soort van schwung ingebracht in het Nederlands, die, het blijft natuurlijk echt wel schrijftaal, het zijn niet, het is niet altijd, maar ik heb ook waar ik kon, ook hele gewone, een beetje platte woorden ingebracht soms, juist omdat je daardoor, die, dat contrast tussen – ja, omdat ik hoopte daarmee de lezer mee te krijgen waardoor die ook de cryptische passages zou kunnen volgen...

En, en hoe pak je dat eigenlijk aan? Als je, dan pak je, je begint, je leest dat boek, en je leest het nog een keer, en dan ga je gewoon zitten en beginnen? Of maak je een plan?

Nee soms kan je ook gewoon de – ja, d'r zijn, er zijn vertaalwetenschappers die dat allemaal uitdokteren die een soort protocol opstellen van wat je moet doen: je moet het eerst lezen en dan moet je de moeilijke passages aan-en de knooppunten aanwijzen, en je moet dan een lijst opstellen, en daar moet je eerst research naar gaan doen, ja dat zijn... Maar in feite modder je maar wat aan. Zoals, zoals een echte ambachtsman: je doet gewoon met wat je voorhanden hebt. Ik weet niet eens of ik wel de hele Paysan de Paris heb gelezen heb voordat ik hem ben gaan vertalen. Ik ben gewoon...

Begonnen.

Begonnen, ik heb hem wel grotendeels gelezen om te weten dat ik hem wilde vertalen, en ik weet dat ik er heel lang over gedaan heb, omdat het een hele tijd heeft geduurd voordat ik boven de tekst stond, voordat ik er lang genoeg aan geploeterd had om er, om er de schwung aan te geven die het nodig heeft... Dat was toen – ja ik heb dit vertaald in zes, zevenennegentig, of

achtennegentig – dat was toen, ik had toen het gevoel dat het niet moei-, dat het niet gekker moest worden omdat ik het anders echt niet, echt niet meer zou kunnen, maar, ja, als je dan steeds opnieuw blijft schaven aan die tekst en op gegeven moment iets in handen hebt waar, waar die vaart plotseling wel, wel in zit, dan is dat ook wel een heel geweldige ervaring.

Ja. Ja ik vond het wel grappig. Ik zat, ik zat dus heel erg, ik, ik heb dus heel even ook die die passages, juist die lyrische passages zitten lezen en dan soms, soms is het heel mooi dat het dan ook heel erg overeenkomt met het inderdaad, net die twee dingen die je zegt, soms heb je heel erg het idee dat dat Frans en dat Nederlands dat dat twee zinnen echt op elkaar lijken, even kijken, want ik had daar een paar voorbeelden van: ik heb gewoon in blauw alle zinnen die ik mooi vond onderstreept om te gaan kijken wat het in het Frans was, maar dan staat er bijvoorbeeld: 'jij lief en wat stoffig meisje'. 'Oh dood, jij lief en wat stoffig meisje, hier heb je een paleisje

5. p 33

waar je mee pronken mag.⁵ En dan is het in het Frans: 'O Mort, charmante enfant un peu poussièreuse, voici un petit palais pour tes coquetteries.' En dan voel ik, dan gaat daar, dan gaat daar een zelfde soort aantrekkingskracht uit van het Nederlands als van het Frans, en soms zie je dan een woordcombinatie die je opvalt: 'de ravages van langs elkaar strijkende lichamen' en denk je 'hé maar dat, dat zal iets met het Frans te maken hebben'. Dat, die zin ofzo.

Voor al dat 'ravage' wat toch al een Frans woord is... Nee maar bijvoorbeeld, ik denk het voorbeeld dat je net geeft, 'Oh dood, jij lief en wat stoffig meisje, hier heb je een paleisje waar je mee pronken mag.', dat is wat ze volgens mij in Frankrijk noemen een 'bonheur de langage', een toevalstreffer, dat is vertaalwinst. Een zin die, die zo prachtig op z'n pootjes neerkomt, met die alliteraties en dat binnenrijm, dat past volgens mij bij Aragon dat je van die zinnen hebt die zo weggelopen lijken te zijn uit een gedicht. Maar, ja die ravages van elkaar, van langs elkaar strijkende lichamen, dat is inderdaad op

het randje. Als ik het jou hoor zeggen dan denk ik ook meteen ‘o ja, vertaald uit het Frans, dat kun je wel horen’. Dat is een beetje, dat... Maar het is ook niet erg dat je als lezer merkt van ‘o ja, die Fransen die hebben zo’n soort stijl waar ze veel meer in zelfstandig naamwoorden spreken dan in werkwoorden.’ Nederlands is erg een op werkwoorden geënte taal. Dus, ‘de ravages van’ – in het Nederlands zou je een zinsconstructie eerder ontwerpen zoals ‘hoe lichamen langs elkaar strijken en elkaar vernielen’, ‘de vernieling inhelfen’, of – op die manier – ‘en elkaar’, ‘met noodlottige gevolgen’. Je gaat er, je gaat zo’n zin, als je die als Nederlandse schrijver wilt maken dan zal je het niet snel over de boeg van zo’n substantief, zo’n zelfstandig naamwoord gooien.

En wat hier ook, toevallig ook gewoon één woord was, langs elkaar strijken-: ‘frôlements’. Wat er, waar ook gewoon geen goed Nederlands... waar niet echt iets voor in het Nederlands is te vinden, dan, denk ik.

‘Frôlements’ is ook al een substantief waar ik, wat ik omzeild heb, dus...

Ja. Ja, dat zijn een hoop problemen tegelijk, dan. Maar, maar je zegt dus net dat, dat dat, en dat vind ik wel een grappig punt, dat dat in wezen ook wel een vertaling eigen is en ook wel wat goeds is, als je dus wat voelt van die spanning tussen die twee taalsystemen, eigenlijk. Dus in dit geval het Frans en het Nederlands.

Ja, ik vind dat dat mag, ik vind dat dat –

Ja maar dat... Ja, ook omdat je het ook inderdaad op die manier dan misschien toch ook meer meekrijgt van de manier van denken die in zo’n tekst zit, of...

Ja, en je beseft dat literatuur ook een plek is waar de taal zichzelf, zichzelf kan vieren, zichzelf kan beproeven en zichzelf kan... Ja, waar het feest van de taal kan plaatsvinden, en dat betekent dat ie weg wordt getrokken uit de utilitaire functie die wij hem in het alledaagse leven

geven, dat ie–

Nou, toedichten meer...

Toedichten, ja... en ook dat je, dat ie weg wordt getrokken uit het, uit de blikvernaauwing die het gebruik van één nationale taal met zich meebrengt. Dus, in, literatuur is zo'n soort vrijplaats waar je ook die relativering van je eigen taalgewoontes en... aan den lijve ondervind. En dat... Dus, een goede vertaling – ik ben heel erg gekant tegen de reflex om vertalingen altijd als slappe aftreksels van origineel te zien. Dat is een beetje een soort cliché over het vertalen. Vertalen is datgene, 'poëzie is datgene wat je verliest in vertaling' dat is zo'n standaarduitspraak over poëzie vertalen van zo'n Amerikaanse dichter, Robert Frost geloof ik... Ja, en, ik ben daar faliekant tegen. Volgens mij is vertalen gewoon een, een in elke tekst besloten mogelijkheid, van een nieuwe uitvoering, van een nieuwe gedaante d'r van, en doet ie dingen met een tekst die er nog niet waren voordat de vertaling bestond.

Ja dat kan ik me heel goed voorstellen.

Dus het kan zijn dat je in een vertaling ook winst boekt. Niet alleen verlies boekt. Een goede vertaling kan ook dingen tot klinken brengen, beelden gaande maken, niet alleen omdat een andere taal andere mogelijkheden heeft, maar ook omdat andere lezers, in een, uit een ander land heel andere dingen kunnen zien in een tekst...

Ja want soms doe je het ook gewoon mooier dan in het Frans. Nee, maar ik bedoel, dat is grappig. Dat had ik laatst ook dat ik... Dat besepte ik me toen ik, toen las ik een Nederlandse vertaling en dat was een stuk, je had dus een muziekstuk, en de partituur van dat muziekstuk was: 'de meeste onder hen waren zeer oude sprinkhanen'⁶. En dat vond ik heel erg mooi. Maar toen las ik het in het Engels, wat dus de originele taal was, en daar stond op de parti-

6. La Monte Young: *Piano Piece for David Tudor* #3, 1960. Vertaling in: 'De woorden en de Beelden', catalogus Centraal Museum Utrecht 1991.

tuur 'most of them were very old grasshoppers' en dat vond ik veel minder mooi. En toen dacht ik 'hé, maar het is in het Nederlands gaver'. En dat had ik hier ook een paar keer. Bijvoorbeeld het stukje wat ik het mooiste, wat ik eigenlijk, wat, wat het moment waarop ik het meeste – dat is het stukje dat ie in het park, dan begint ie weer een beschrijving, 'We dalen af via brede, platte, onregelmatig uitgehouwen stenen treden'⁷. En dan, en dan loopt ie over die brug, en dan zegt ie 'O Hangbruggen, enzovoort'. Dan kapt ie het af. En, en toen had ie me d'r gelijk bij natuurlijk, want dat vind ik zo leuk dan, dan gaat het over die taal eigenlijk, en dat gaat dan zo'n tijdje door en dat ga ik niet helemaal voorlezen, maar het einde, het einde, en het, dit stukje loopt heel erg mooi, van het, van 'we dalen af' tot 'vind je nergens'. En het einde, dat klopt ook, dat klopt voor je hoofd helemaal: 'Ladders, ik neem mijn hoed voor jullie af. Voorwaar. Mijn hoed ontspruit aan de verbeelding. De brug daarentegen hangt. Hangt aan uw lippen, dames. Hoffelijker vind je nergens. Hoffelijker dan een hangbrug vind je nergens.' En

7. p 168

dat was in het Frans: 'On n'est pas plus galant. On n'est pas plus galant qu'un...' Dan kan ik niet meer helemaal lezen wat ik hier heb opgeschreven...

Wacht even, zal ik het even opzoeken... Ja, ja. 'Échelles, je vous tire mon chapeau. En effet. Mon chapeau est imaginaire. Mais le pont, lui, est suspendu. Suspendu à vos levres, Mesdames. On n'est pas plus galant. On n'est pas plus galant qu'un pont suspendu.'

Ja, dan vind ik 'Hoffelijker vind je nergens. Hoffelijker dan een hangbrug vind je nergens.', vind ik mooier.

Trouwens, één van de dingen... Grappig dat je net dit zinnetje dit zinnetje leest: 'On n'est pas plus galant qu'un pont suspendu.' Een kreupele alexandrijn. Het is dus proza, maar Aragon heeft dit boek in zijn poëtisch oeuvre ondergebracht, hij beschouwde het zelf als horend bij zijn poëzie, bij zijn dichtwerk. En één van de dingen die je merkt als je het vertaalt is dat ie er dus heel veel van dit soort zinnetjes in onder

brengt, clandestien eigenlijk, en dat zijn... Ja, als je een geoefend poëzie-lezer bent dan hoor je daarin zo het metrum van de grote Franse sonnettendichters in terug: 'On n'est pas plus galant qu'un pont suspendu.' Ja, het is niet helemaal een correcte alexandrijn, maar het heeft er zo wel de, de, het ritme van. En in het Nederlands heb ik hier dat alexandrijn niet bewaard, maar op andere plekken waar het zich, waar de zin zich daar voor leende heb ik wel geprobeerd om zo, zo'n soort ritme van een, van een vers of een strofe uit een gedicht te bewaren, en...

Het is grappig dat je deze passage voorleest want ik – hij is mij ook dierbaar, en ik had ook het besef dat het Nederlands, toen ik het aan het vertalen was, dat het Nederlands hier onge-looflijk goed bekte. Maar dat is niet speciaal, ik denk niet dat dat speciaal mijn verdienste is. Het is ook iets van de ironie van Aragon waar het Nederlands zich goed voor leent, en...

Ja maar dat is een paar ook zo... Dat zijn de leukste dingen, waar die in een keer zo'n zinnetje

er tussen stopt, en dat werkt in het Nederlands ook geweldig, van: 'Als aan de grond genageld stond ik gevangen in het abstracte diamanten leven' en dan: 'het had die dag gesneeuwd'. Het zit vol met dat soort zinnetjes er tussen door. Kijken of ik er nog meer zie... Of dat ie ineens: 'Met het koninkrijk van het absolute. Hoe staat het met de hemelingen? Dank u.' Zo staat het vol met – 'het verheugt ons dat we inktpotten zijn'. Dat, dat, die ironie die werkt heel goed in het Nederlands, misschien ook wel beter nog dan die, want ik neem aan dat in het Frans die hele pathetiek die er in zit ook een enorme ironische lading heeft, die komt misschien ook dan weer ook in het Nederlands minder over als...

Ja, dat is lastig. Nederland verdraagt zich slecht met pathetiek.

Ja, terwijl het in Frankrijk natuurlijk een normaal stijlmiddel is, of een normaler, meer...

Ja, Nederland is – Nederlandse literatuur lijkt van nature wars van pathos, en dat is een, maar dat is niet alleen maar een nadeel, dat betekent

dat je ook, dat je pathos soms moet onderbrengen in ironie, of je moet er, je moet een vorm verzinnen waarmee je het relateert en tegelijkertijd laat voortbestaan. Maar zoals Aragon hier af en toe zo in bijna hysterische bewoordingen over de liefde spreekt, dat is, dat is iets wat je in het Nederlands zelden of nooit aantreft, daar moet je echt voor uitwijken naar een andere taal.

Ik vond het wel grappig trouwens wat u daarnet zij over dat je d'r als le-, euh als vertaler iets uit een tekst kan halen, wat iemand anders er niet uit haalt, of wat er niet in zit – wacht even, dat klinkt een beetje tegenstrijdig – In die zin is het eigenlijk misschien ook wel heel erg analoog aan lezen, of juist een hele, een hele heftige leeservaring op een bepaalde manier. Of een leeservaring tot het verst doorvoeren, of zoiets. Ik had, ik las toevallig laatst in een nawoord bij een boek 'de enige manier om een boek echt te lezen is het te vertalen'. Maar dat kan ik me wel op een bepaalde manier voorstellen, omdat je echt met die... Want als je een boek leest, dan maak je natuurlijk dat ook zelf, op een bepaalde manier – iedereen zal een boek anders lezen en je

maakt dat met wat jij in je hoofd hebt en wat er op het papier staat – en dat geef je dan nu als vertaler op een bepaalde manier de tijd en de ruimte om dat op z'n meest, om dat tot z'n meest, ja... tot z'n verst door te drijven, of zo.

Ja. Nee maar dat vind ik heel scherp gezien. De vertaler is een soort extreme lezer. Een uiterst trage lezer. De meeste lezers gaan als mieren over de regels en de vertaler is een hele trage tor, die ook nog eens heel vaak terug keert op zijn schreden, dus, ja, er is veel voor te zeggen om het vertalen als een soort, als een soort extreme vorm van lezen te zien.

Je hebt ook mensen die als ze iets lezen het over willen schrijven, het kopiëren, net als 'Bouvard et Pécuchet', van Gustave Flaubert, dat waren, ja ook, dwangmatige kopieerders, kopiïsten, van wat ze, van wat ze lezen. En een vertaler is eigenlijk een soort variant daarop.

Nee ik moet zeggen dat ik dat ook wel, zeker als het Frans is, wat ik dan – omdat mijn kennis van

het Frans natuurlijk niet hetzelfde is als van het Nederlands – maar als ik dan Frans lees wat ik wel dan zo net volg, dat ik het net zo binnen bereik, dan wil dat ook eigenlijk min of meer inderdaad graag gaan zitten vastleggen, ik had laatst een klein boekje zei ik ‘nou, ik ga dat binnenkort dat boekje gewoon maar eens naschrijven wat er staat’, of zo... Ik voel die aandrang wel op een bepaalde manier, ik vind dat wel leuk, een leuke manier van met tekst omgaan, of zo, ik... ja.

Wie leest nog, wie leert nog een gedicht uit zijn hoofd? Trouwens, de gedichten van Gerard Reve die lenen zich heel goed voor, voor memo-riseren.

Ja. Precies als ik een... ja, een gedicht, ik was laatst – ik lees niet veel, ik merk dat ik gedichten lezen erg moeilijk vind, of zo. Nou, moeilijk: ik merk dat ik niet, het is een vorm die me gewoon niet zo veel zegt, ook omdat, nou, er staan steeds ‘enters’, al die vormdingen liggen zo ontzettend vast, en allerlei dingen die maar steeds gebeuren... Ik kom maar niet in die, ik kom niet zo gauw in, ook dan precies

dat ik dan ook echt zo’n gedicht ga waarderen, maar ik was laatst ‘The waste land’ aan het lezen, en daar merkte ik dat – op de een of andere manier ging ik dat ook voor mezelf voorlezen – en daar merkte ik op gegeven moment dat ik dat heel fijn vond om te lezen en dat ik ook, dat ik de behoefte voelde ook om dat uit mijn hoofd te gaan leren, en stukken te reciteren, en ook dat uit mijn hoofd te kunnen zeggen en dan kun je dan die taal een beetje... Ik denk dat gedichten inderdaad zich, die manier van lezen, die je dan als vertaler misschien tot zijn verst doorvoert ook meer nodig hebben, of zo, dan proza.

Da’s waar ja. Maar ik ben zelf ook allergisch voor poëzie.

Want je vertaalt geen poëzie, hè?

Zelden, zelden. Nou een heel enkele keer heb ik het wel gedaan, maar... Ik kan ook heel slecht tegen de suggestie van diepgang die...

Uit de witte ruimte spreekt.

Ja, die uit de witte ruimte spreekt. En, en, met als gevolg het profetische, het orakelende van, van traditionele poëzie. Daar, daar wordt ik heel erg recalcitrant van, daar kan ik, kan ik slecht tegen. En het mooie is dat het pathos dat ondergebracht is in een proza-tekst zich veel, dat zich eigenlijk veel onnadrukkelijker en, en veel onopvallender tussen andere regels verdekt, opstelt, dat kan ik veel beter verdragen. Dus Aragon, maar ook andere schrijvers die ik vertaald heb, dat zijn echt wel bij vlagen zeer pathetische schrijvers. Maar daar is de, is die, is dat, dat gloeien van de taal, dat ronken, is, is op een bepaalde manier dis-, blijft discreet, of veel discreter dan in, dan in poëzievorm. Maar dat is waarschijnlijk een persoonlijke, een persoonlijke allergie voor poëzie. Ja kennelijk deel jij hem dus ook, tot op zekere hoogte. Maar ik heb inderdaad een grote voorliefde voor proza of poëtisch proza kan, vind ik ook heel mooi, maar... Ja, ja Aragon is wat dat betreft echt een auteur, naar mijn hart, ja...

Ja. Nee mijn, een vriend van mij zei de eerste

keer dat ik hem tegenkwam: 'alle poëzie is eigenlijk decadent omdat ie niet de hele bladspiegel vult'. Dat vind ik wel heel sterk. Ik bedoel het is, wat je er in zou willen zeggen zou je wat mij betreft, ik bedoel, ik weet niet... je zou er misschien meer nog met de grammatica in kunnen, kunnen spelen en doen of zo, maar als ik dan zo'n tekst lees dan denk ik, dat gaat ook best in zo'n prozatekst. Dat vind ik heel interessant van dit boek wel, omdat je in proza natuurlijk sneller in een soort van mimetisch ding gaat... Wat ik me trouwens afvroeg als je dan... Hoe erg ben je, hoe erg is het soort van, als je een literaire tekst heb ben je erg gefocused op die taal, en ook op die vertaling en de... Hoe, is dat ook in je taal, in je taalgebruik überhaupt, of in je, of in, beperkt zich dat tot de studeerkamer, of heb je ook de neiging om taal sowieso te willen analyseren of openbreken of...

Goh. Ik denk dat iedereen die met taal werkt, ja wel, ja altijd wel een soort secundaire blik op zijn eigen taalgebruik werpt. Een soort zelfreflectie, reflexiviteit ontwikkelt. En er zijn wel mensen die vinden dat ik mij heel gekunsteld

uitdruk af en toe. En ik heb het inderdaad soms lastig met gewoon babbelen; ik zit dan te zoeken naar woorden en ik kan wel eens jaloers zijn op mensen die gewoon een eind weg kunnen lullen en dat, daar heb ik het wel eens lastig mee. Maar het is niet zo dat ik, dat ik een obsessieve woordenbraker ben die alleen maar bezig is met vorm, nee. Ik heb echt het gevoel, het is de specifieke rol, het is de taak van een vertaler om – waar ik me in herken, waar ik me toe aange trokken voel – om een zin te maken, die op z'n pootjes terecht komt, een zin te maken die, die de juiste spanningsboog heeft, die het goede ritme heeft, het is het... Ja? Knutselen aan zinnen dat is mijn op-, opgeschreven zinnen dat is eigenlijk mijn stiel, en dat... Ja, en dat, je hoort wel aan mijn aarzelingen dat de woorden niet vanzelf opborrelen bij mij, maar voor de rest, ja, is dat, is het vooral dat, dat wrikken aan zo'n zin wat mijn, wat mijn, ja mijn echte werk is, en ook waar ik mij volledig in verliezen kan, maar dat, dat heb ik niet als ik gewoon aan het praten ben of zo, dan...

Nee want dat is wel grappig om, omdat dat een beetje – waar ik het ook met die taalkundige over had – omdat dat eigenlijk een beetje, voor een deel misschien voor mij, een fascinatie of een thema is waar ik dit dan een beetje onder heb ondergebracht, is dat – omdat taal zo'n, zo'n essentieel onderdeel is, of zo'n manier, zo erg ook je, bepaalt, tenminste of hoe je de dingen indeelt en gebruikt, dat op het moment dat je je daar heel erg mee bezig gaat houden... Nou dat dat, dat dat wel een grappige spanning is, op een bepaalde manier, en dat dat een spanningsveld is wat me dan ook interesseert: hoe je of waar, waar dat nou, hoe, op welke manier dat naast elkaar bestaat: aan de ene kant het analyseren en het structureren...

Maar het is wel grappig wat je zegt over hoe je praat, want ik heb nu voor het eerst – ik heb toevallig mijn vorige gesprek heb ik helemaal uitgetikt, maar dan ook diplomatisch, als soort van ding, om te kijken hoe dat werkt, en dat is een hele grappige ervaring–

Wat bedoel je met diplomatisch? Dus alle aar-

zelingen ook?

Alles. Nou niet, nou niet, ik heb er geen euh's in gezet. Maar wel alle zinnen – gewoon alle woorden. Alle woorden die in de tekst voorkwamen. En je ziet dat die zinnen helemaal niet, die, die, die zijn ontzettend anders dan wat je denkt, of zo. Want ze zijn heel veel beginnen van een zin, en dan gewoon met een andere zin doorgaan, en, en heel ontzettend nevenschikkend, en enorme tangen erin – maar dat merk je helemaal niet op het moment dat je aan het communiceren bent, en, en dat vond ik ook wel heel grappig, want het was dus omdat het een gesprek was dat uiteindelijk ook – we waren allebei heel snel aan het praten en, en dan kun je dan dus toch ook heel erg bezig zijn uiteindelijk met met proberen dat communicatieding, en dan zet je toch die vorm op een bepaalde manier ook, een beetje – ja ik weet niet, dan ik – ik dacht dat die vorm veel belangrijker zou zijn, maar je ziet dat zoeken naar die, je ziet dat aan die vorm bijna voorbij wordt gegaan, of zo. Dat is wel grappig om want ik, ik had nog nooit zo geluisterd naar hoe dan gesproken taal – maar dat valt me ook op, maar soms... dat

verschilt ook heel erg van persoon tot persoon, want jij bent inderdaad, nou jij praat echt bijna in in, in volzinnen, lijkt wel, je neemt ook echt de tijd om dat te doen, en...

Maar dat zal wel beroepsdeformatie zijn. Nou, ja wel, wel als ik me een beetje inspan om te praten dat ik, ik begin, ik zat net te letten – kijk nu hou ik ook, nu onderbreek ik ook een zin om een andere te beginnen: ik zat net te luisteren naar jij, naar jou, en jij doet dat voortdurend. Een halve zin en je begint aan een volgende zin. En ik heb een soort beroepsethos waarbij je toch op z'n minst de zin tot de volgende punt moet, moet volhouden. Dus ik denk dat ik geneigd zal zijn in situatie als deze, waarin ik probeer iets zinnigs te zeggen over m'n werk, dat ik ook mijn best zal doen om die zinnen tot een goed einde te brengen; maar in het... ja in een andere dan deze context hoeft dat helemaal niet het geval te zijn, nee.

Ik had zo, wat ik grappig vond van de verschillende schrijvers die je vertaald hebt, is dat het voor

een deel dus roman, romanschrijvers zijn, en je hebt ook theoretisch werk vertaald...

Essays, vooral. Ja, dat is mijn–

*Nou ja, Bourdieu is dan wel heftig theoretisch op een bepaalde manier*⁸–

Ja, dat is, ja...

Maar ook, ook dus inderdaad, maar ook juist schrijvers die daar op een bepaalde manier tussenin lijken te zitten. Want ook als ik dit lees, hij probeert, Aragon probeert op een bepaalde manier ook heel erg een soort van filosofisch ding te doen, maar als ik bijvoorbeeld die essaybundel van Roland Barthes

8. Rokus verzorgde de Nederlandse vertalingen van het werk van de Franse kunstsocioloog Perre Bourdieu. De bedoelde essaybundel van Roland Barthes is *Het werkelijkheidseffect* (Groningen, 2004). Veel door Rokus vertaalde romans van Pierre Michon verschenen bij Van Oorschot, waaronder *Roemloze levens* (Amsterdam, 2001). Van George Perec vertaalde Rokus door hem gekozen autobiografische teksten, voor Privé-domein: *Ik ben geboren* (Amsterdam, 2003)

lees, dan is dat ook helemaal iemand die daar ook heel erg in slaagt, op een bepaalde manier, om op een literaire manier essays te schrijven die toch ook echt ergens over gaan, die niet alleen maar stijl... zijn.

Ja. Nou, dat heb je goed gezien. Ik heb, alle boeken die ik vertaal, of die ik bij voorkeur vertaal hebben een soort, bevinden zich buiten de, het traditionele format van de roman: tweehonderd, tweehonderd, driehonderd bladzijden, personages die ten tonele worden gevoerd met een voornaam, waar je in kunt geloven, die, die een levensloop hebben en waarmee iets gebeurt, en die aan het eind verandert zijn door wat ze hebben meegemaakt. Dat zijn niet de boeken die ik graag vertaal. Ik – ja ik heb ook moeite om geloof te hechten aan romans, maar in de non-fictie – in de essayistiek, in de sociale wetenschappen of de filosofie – of in de meer experimentele uithoeken van de fictie, zoals Michon, mijn lievelingsschrijver eigenlijk...

Daar kun je me misschien wel even over vertellen, want je hebt hier je twee lievelingsboeken lig-

gen...

Ja, Perec ook. Het zijn totaal verschillende schrijvers, maar bij hen zie je dat dat onderscheid tussen fictie en non-fictie ook voor een deel een loos onderscheid is, dat dat gemakshalve wordt gebruikt – Michon is in zekere zin geen fictie, want hij, hij, hij verzint geen personages: alle personages die hij ten tonele voert hebben een geboortedatum en een sterfdatum, en hij probeert ze tot leven te wekken met vaak schaarse documentaire gegevens en zijn verbeelding. En de tekst die die dan schrijft, en dat is zo prachtig bij hem, draagt alle sporen van de onzekerheid die die, die die, waarin die verkeert over die personages.

Je ziet het hem proberen...

Je ziet 't hem, je ziet hem zijn verbeelding gebruiken om de lege plekken in te vullen. En het wordt een soort biografische fictie. Een soort – en ja dat is veel meer ge-, ja 'k, dat werkt heel erg sterk, vind ik, omdat het precies ook is wat

mensen doen als je fantaseert over andere mensen: op basis van schaarse gegevens proberen het plaatje te vullen. Je hebt een paar details en de rest teken je bij; en dat, hij doet dan met vaak met hele, met roemloze levens in dit geval, met arme mensen, mensen zonder enige aanspraak op roem of bekendheid, en, ja, die, de manier waarop hij die levens fantaseert en navertelt geeft ze dan toch een, een soort glans, onverhoopte glans die mij ex-, heel erg ontroerd. Dus ik kan, ja... Goed. Laat ik niet... En Perec is een totaal ander soort schrijver–

Je mag wel doorgaan hoor...

Nou hij, hij heeft gemeen met Aragon, die, dat pathos: hij kan ook, omdat ie houdt van bloemrijke barokke taal – dus veel bijvoeglijke naamwoorden, en soms ook op de grens van het, het sentimentele... Maar ja, hij weet dat ook altijd weer te ondermijnen door zelfspot, en door, door heel onliterair, ondeftig taalgebruik. En dat, dat vermogen om het eigen pathos te relativiseren dat, dat hij heel erg sterk heeft, dat vind ik een,

ja, dat, dat vind ik één van de mooiste dingen in literatuur: dat je je eigen... je kan, in plaats van zo in de eerste graad, zoals jij – in de eerste graad te schrijven, kun je ook de gevoelens overdrijven en ze tegelijk ook weer relativeren en op de een of andere manier maakt die relativering ze niet zwakker, maar juist geloofwaardiger.

Perec is een heel ander soort schrijver, is helemaal niet iemand van het overdrijven van gevoelens: het is iemand van het verzwijgen van gevoelens – hij benoemt ze helemaal niet, hij geeft er geen naam aan – hij probeert in tegendeel de grote gevoelens alleen maar te omcirkelen of te, te... Ja, van deze drie schrijvers is hij de lichtste, ook de lichtvoetigste, ook de...

Ingetogenste.

Ja, maar ook verreweg de meest sympathieke: die Aragon is een enorme blaaskaak, die Michon is nogal een aansteller, zeer, zeer... – maar Perec is een fijnzinnige ironicus. En een superslimme schrijver. En, ja, dat maakt hem heel innemend.

Je hebt het gevoel dat je ook zelf slim bent, als je dit aan het lezen bent, dat is, ja dat is...

Ja, ik, wat, wat misschien dan ook, wat ik wel leuk vind, wat je net zegt over de boeken die je graag vertaald, waar we het eerder al over hadden is wat je ook zo mooi vond aan Aragon, zei je, dat, dat je hem iets ziet ondernemen, je hem ziet iets proberen. En, en, tenminste dat is wat mij ook aanspreekt in dit soort boeken, of – en wat ik dan vervelend vind in geijkte romans of in fictie waar die vormen al zo vast liggen, dat je niet ziet waar degene mij bezig is, en dat het op een bepaalde manier ook een soort kunststukje wordt, of zo, maar wat je, en, wat misschien wel grappig is, maar wat je dan in deze boeken doet, misschien meer dan in een roman: dus in een roman kun je je identificeren met de personages, maar jij zegt net 'ik identificeer me daar helemaal niet makkelijk mee' – en ik, ik identificeer me daar ook helemaal niet makkelijk mee, want ik denk, ja, iemand heeft dat gewoon opgeschreven en verzonnen – maar je kunt je identificeren met de schrijver, met wat die probeert...

Dat is wat Roland Barthes ook zegt, trouwens, in die bundel die je vertaald hebt, over Proust – Dat is denk het mooiste, ik heb niet de hele bundel gelezen, maar wat, dat... dat essay vond ik echt een prachtig essay, over Proust⁹ – En daar zegt ie ook in van 'ja, maar wat ik in Proust waardeer is niet dat ik, dat ik die, dat personage, die Marcel daarmee identificeer, maar ik identificeer me met dat schrijven'. En dat is wat ook daar zo mooi, wat ik dan, wat ik mooi in Proust vind is dat... hè, je ziet hem echt proberen alles te bevatten, om alles binnen te krijgen, om alles te beschrijven, en je ziet dat ook mislukken tegelijkertijd op een bepaalde manier, en dat is de, dat is, is daar, dat is wat ik daar dan ook weer, wat ik daar dan ook weer heel mooi aan vind, of zo. En aan modernistische romans in het algemeen, ook. En, en dat is mis-, ja...

Als je de roman als kunstvorm beschouwt – dat is het natuurlijk niet per se: voor heel veel mensen is de roman ook gewoon amusement, of

– en terecht, waarom niet – of een product, voor een markt – maar als je het echt als kunstvorm beschouwt, dan is, denk ik, identificatie met de maker, met de kunstenaar, met degene die het, is voor een deel ook de bedoeling: want bij een kunstenaar is het, of voor het genieten van een kunstwerk ben je niet alleen maar blindelings aan het projecteren op de pers-, op de personages die op een schilderij worden opgevoerd, maar ook probeer je je te laten bezielen, of... door de blik waarmee die mensen worden neergezet. Voor schilderkunst lijkt dat evident maar voor literatuur is dat een stuk minder evident, dat je kunt worden bezield door de blik waarmee – ja, en – waarmee personages worden neergezet en... Dus, schrijvers die de aandacht vestigen op hun, op hun eigen schrijverschap, ja, dat zijn de kunstenaars onder, onder de schrijvers. Sommigen doen dat op een nogal narcistische, plompverloren papier, sommige–

'Och, wit papier'

Ja, sommige doen dat, doen dat heel subtiel:

9. 'Lang ben ik vroeg naar bed gegaan', pp 159-176 in: Roland Barthes: *Het werkelijkheidseffect*. Groningen, 2004.

Aragon is, is vooral een soort mooiprater die je, je overbluft met zijn fabelachtige vermogens, en je bent nauwelijks gekomen van het ene, van de scène en het ene hoerenbezoek, theater, of winkel – of je valt al weer in een volgende procédé. Ja, bij Michon en Perec ligt dat weer heel anders, dat... Michon heeft een manier van schrijven gevonden waar ie het steeds over zichzelf heeft terwijl ie 't over anderen heeft, ik weet niet of ik daar nu, of ik dat nu moet proberen uit te leggen, maar, ik ben even, volgens mij toe aan een glas om iets te drinken, even... Maar op zich is de opmerking juist, denk ik, dat het, dat het gaat voor een deel om, om identificatie met de schrijver zelf. Dat dat een beslissend onderscheid is tussen literatuur of roman als kunst of literatuur als kunstvorm, of literatuur als...

Tijdverdrijf.

Tijdverdrijf, ja.

(...)

Ik zou het misschien nog wel even over een paar passages uit Aragon willen hebben, omdat dat toch eigenlijk, omdat het mij makkelijker afgaat om iets te lezen of om iets te vertellen over, over, over het ambachtelijke dan, dan om in heel algemene termen over het vertalen... En er is misschien nog wel één element wat ik niet heb genoemd, bedenk ik nu, over... Want ik zei zo, ik gaf zo weer dat één van de thema's waar ik vaak over nadenk over het vertalen als een uitvoerende kunst, en niet alleen maar als een vak. De dominante opvatting is: vertalen is een vak. Je krijgt een contract van een uitgever, je doet dat adequaat, en, als het goed is dan merk je, merkt de lezer d'r niets van dat het is vertaald, en als het slecht is dan merkt de lezer daar helaas wel wat van, maar dat is eigenlijk de, in hele, in hele simplistische termen de opvatting over literair vertalen.

Maar zelf, samen met een aantal vrienden/collega's, heb ik steeds meer het idee dat je, dat dat een beetje een... dat die analogie van het métier, van het vak, dat die tekortschiet, dat die niet de,

raakt aan wat wezenlijk is voor het vertalen, namelijk dat iedere vertaler een in zijn eigen lichaam gegrond stemgeluid doet weerklinken in elke vertaling. En dat het prima is dat een lezer dat niet merkt, dat niet hoeft te merken, dat ie zo opgaat in wat ie aan het lezen is dat ie niet die opdringerige aanwezigheid van die vertaler daar nog bij nodig heeft, maar dat laat onverlet dat die vertaler daar wel degelijk is, en dat elk woord, elke letter door hem of haar zo gekozen is, en dat je geen enkele vertaling, zelfs maar van één zin, bijna, identiek zal zijn, als je verschillende vertalers aan het werk zet.

Je bent eigenlijk misschien wel met z'n tweeën aan het lezen, op een bepaalde manier, als je een vertaald boek leest. Want zo'n idee vertalen, zo'n simpel idee van vertalen is natuurlijk ook zo'n simpel idee van lezen. Als je een tekst leest, dan decodeer je wat er staat, of zo... Nou ja dat is, nou ja dat is denk ik dan ook toch niet echt het geval. Ik heb wel leuke lessen dan taalkunde gehad die dat heel erg proberen aan te tonen waarom dat niet zo werkt: 'k bedoel dat communicatie geen flessenpost

is, van intenties er in stoppen en dan versturen en dan intenties weer d'r uit pakken maar wat, hoe dat – 'k bedoel ik heb niet zo heel veel taalkunde gevolgd hoor, maar wat dan de, de, wat ik las is dat, de meeste taalkundigen hebben het ook niet over de metafoor van de flessenpost, maar de metafoor van de werktekening, als het ware: dus soort van de werkelijkheid is een aanleiding meestal, of nou, dat hoeft nog niet eens, maar, maar dan maak je iets dus je taaluiting, een soort werktekening, waarmee de ander aan de slag kan gaan om z'n interpretatie te maken.¹⁰*

Ja ja, ja.

Nou ja, als vertaler dan, dan, nou... Er zit iemand, ja... Dus, dus dat is dus sowieso een individueel proces, ook. Dat kun je niet los zien van dat soort van, van dat van van... omdat jij dat zelf maakt, of met je eigen kenvermogen...

10. Waar ik flessenpost zeg bedoel ik buizenpost. Voor een heldere introductie: Theo Janssen: 'Taal, communicatie en achtergrondkennis', pp 11-25, in *Taal in gebruik*, Den Haag, 2002.

Bedoel je dat de vertaling een interpretatie geeft van de werktekening van de auteur en de lezer vervolgens weer van die van de vertaler...

Een werktekening van de vertaler, maar dat die werktekening van de auteur er op een bepaalde manier natuurlijk ook in meespeelt, waardoor er een soort meerstemmigheid kan komen...

Maar dat dan ja, dus dan, ja, nee, ik weet niet wat nou precies het punt is wat ik wilde maken... maar je wou nog...

Ja, ik wou nog iets toevoegen aan die opmerking die heel algemeen meer samenvattend was over vertalen als vak en vertalen als kunst, dan moet ik even mij... en dat is dat er een soort parallel met die vorige opmerking, of misschien eerder een gevolg daarvan, is dat ik dus, en dat heb je waarschijnlijk al gemerkt, dat ik mij helemaal niet herken in de traditionele beeld van een vertaler als een zeer dienstbaar en nederig en bescheiden iemand, die zichzelf wegcijfert en opoffert om een kunstwerk, een literair

kunstwerk, in zijn taal door te geven. Voor mij is een, is dat hele idee van de nederigheid en de bescheidenheid van de vertaler is een, is een gemakkelijke sjabloon, wat misschien, wat voor een deel ook een weerspiegeling is van het feit dat vertalers sociaal gezien, maatschappelijk gezien onzichtbaar zijn.

Ja, want daar sta je überhaupt ook helemaal nooit bij stil dat vertalers bestaan, of zo, ja behalve als je er zelf ook op een bepaalde manier in geïnteresseerd bent in... Nou, ja, in recensies lees je natuurlijk ook wel meestal nog...

Een enkele keer zie je dan een vertaler in een bijzin opdraven met een verplichte substantief, als: 'het overigens voortreffelijk vertaalde' of zoiets. Dat zo, dat er serieus, dat recensenten echt merken van we zijn hier met een soort tweedegraads-kunstwerk bezig en, en het zou interessant zijn om iets te zeggen over de manier waarop de vertaler dat heeft gefilterd, of... dat, dat besef je maar heel zelden. Dus heel vaak komt het voor dat recensenten, die wat dat

betreft niet verlichter zijn of intelligenter dan gewone lezers, dat die gewoon over de schitterende stijl van de, van de schrijver spreken, zonder dat ze ook maar blikken te beseffen dat die schitterende stijl gewoon de stijl van de vertaler is.

Want dat is nou net het enige wat des vertalers is, onvervreemdbaar van de vertaler, dat is de stijl. De plot, de personages, dat zijn allemaal elementen die in de partituur van het origineel besloten liggen, die de auteur heeft verzonnen, maar ja, de schrijver heerst over de stijl, over die, hoe de zinnen er precies uitzien...

Een soort uitvoerende schrijver, eigenlijk.

Ik heb weleens momenten van, van groothedswaan dat ik zeg: 'de schrijver is een soort ghost-writer, en ik maak er literatuur van'. Ik ben eigen-, ja ik ben een, omdat het mij alleen om de stijl gaat, ben ik de echte schrijver. En dat is natuurlijk een beetje bespottelijk, zo'n overmoed, om jezelf zo in de plaats te willen stellen, of zelfs

boven de, maar het is meer – boven de schrijver – maar het is meer bedoeld om een soort tegenwicht te bieden tegen het cliché van de vertaler als een zuiver dienstbare persoon. Ik denk, de vertaler is dienstbaar, dat is ie ook inderdaad, het boek dat ie vertaalt wordt onder de naam van de auteur in een nieuwe taal verhandeld, maar hij is ook een soort concurrent met de auteur, hij is ook een rivaal, hij is ook een soort vampier die uit het werk van de auteur zijn eigen boek maakt. Dus er zit ook een element van–

Jij hebt ook een, jij hebt ook in zeker zin een œuvre, je kiest de boeken uit die je aanpassen, die bij jou poëtica passen, of... Tenminste, ik weet niet, in hoeverre kun je eigenlijk uit-, want jij hebt nu, je vertelt over dat je toch een bepaalde voorkeur voor boeken hebt, in hoeverre kun je eigenlijk de boeken uitkiezen die je vertaalt dan; jij komt, jij hebt, je gaat naar de uitgever toe en met dat je een boek hebt, of je uitgever komt met een boek aanzetten en zegt dit is wat voor jou, of – want je hebt toch best wel, zoals we het daarnet ook over hadden, eigenlijk best wel, van de boeken die je vertaald hebt zit je

duidelijk in jouw boek van nou, dit zijn nou mijn soort boeken die...

Ja, dat is mijn grote geluk geweest. Dat ik, dat ik in, dat ik op een aantal keren nee heb kunnen zeggen tegen een boek dat mij werd aangeboden. Omdat ik dacht, ik wil mij niet maandenlang opsluiten met een boek dat ik niet zie, echt zie zitten. En, ja, maar ik denk dat als je iets doet wat je heel erg graag doet, dan, dan is de kans ook groter dat je het kan doen op een manier... Als je, ik heb het gewoon met, met volle overgave gedaan. Ik ben er vrij laat mee begonnen, met vertalen, maar wel met een, met volle overgave, en daardoor is het me gelukt om, ik dacht ik wil gewoon alleen dingen vertalen die voor mij een uitdaging zijn. Waar ik, waar ik iets nieuws van leer, of die – waarvan ik van tevoren nog niet weet of ik ze wel vertalen kan, dat was eigenlijk altijd zo de, de prikkel. En, ja, ik heb gewoon stug alleen die titels ofwel voorgesteld ofwel aangeboden gekregen, en ik heb daar een aantal keren ook veel, veel geluk mee gehad. Het is sowieso al een enorm privilege om in Neder-

land vertaler te zijn, want het is een van de weinige landen ter wereld waar je van het literair vertalen kan leven. Omdat wij een Fonds voor de Letteren hebben dat, wat vertalers in staat stelt om van hun werk te bestaan. Dus ik ben me maar al te bewust van het feit dat ik daar de vruchten van pluk. Ja, ik ben gewoon ongelooflijk bevoorrecht. De meeste vertalers in andere landen moeten gewoon om den broode dingen ernaast doen, om bij te kunnen verdienen.

Ze subsidiëren hun eigen vertalen.

Of ze hebben vaak ook een universitaire baan, en doen het vertalen dan voor een deel uit liefhebberij, en krijgen gewoon een goed ambtenaarinkomen. Maar ik kan zo'n beetje, ja, een inkomen bijeenprokkelen met het vertalen en met de beurzen die ik krijg. Dus dat vind ik wel een enorm voorrecht, ja.

'Je zou zeggen dat voor God de wereld niet meer is dan een goede gelegenheid om eens wat stillevens uit te proberen.' Dat vond ik ook wel

een mooie. Voor een beel-, voor een beeldend kunstenaar in spé, dat jij, die jij bent. Of niet in spé, maar in wording. Zesenveertig. Daar boven aan links.

Zesenveertig. Oh ja. Dat vond ik ook een mooi stuk. [haha] Dit, dit, ik vond de zin erna nog mooier: 'Hij heeft een paar trucjes waar hij steeds op terugvalt: het nonsensicale, het chaotische, het banale... Onmogelijk hem daarvan af te brengen.'

Ja dat is wel, dit is, dit is wel het leuk-, ik vind die ironie, die vind je niet, die...

Ja maar die ironie, dat leg ik uit in dat nawoord ook, ironie is vaak – bij Aragon – een manier om zich in te dekken. Hij vreest het scherpe oordeel van zijn vrienden, de surrealisten, en door, door zo ironisch te zijn dekt ie zich in.

Ja. Maar dat is wel inderdaad waardoor uiteindelijk het hele punt, waardoor het hele boek een soort verzameling is van mooie zinnen, of het stuk daarna ook over 'het gevoel van vergeefsheid'. Dat

vond ik ook heel mooi.

'Of het houdt zich staande met één voet in zijn hand, een beetje theatraal en een beetje vulgair, met zijn aarden pijpje en zijn pet scheef op zijn kop, en zingt, als ik me niet vergis: Ach, wist u van het leven van de wijngaardslakken in Bourgogne... –daar zit-ie dan, bovenaan de treden, tussen het stof en de peukjes, dat charmante jongmens: het Gevoel van vergeefsheid.'

Maar die pers-, telkens als ie zo'n personificatie doet vind ik het ook volslagen hilarisch. Ik weet niet hoe dat komt, maar hij doet 't een paar keer.

Dat is trouwens ook één van zijn trucjes, die personificaties, ja.

Die werken heel goed, retorisch gezien. Maar, 't gaat uiteindelijk, als boek, min of meer nergens echt heen, of zo. Ik bedoel, dat klinkt een beetje banaal, maar ik bedoel, die ironie is dan ook op die manier een soort van...

't Is een soort verkapt zelfportret. Dat, uiteindelijk. Er zijn genoeg scènes die uiteindelijk een soort aanzetten tot een roman zouden kunnen zijn, die dat, die, die hele mooi- er valt me iets te binnen: hij beschrijft dus die passage, dan noemt ie ergens Paul Valéry, die hem vertelde dat er een agentschap is dat vanover de hele wereld brieven verstuurt, dat z'n – zodat je dus kunt veinzen dat je een wereldreis maakt, en ondertussen je aan, aan andere activiteiten kan weiden die het daglicht niet verdragen. Nou dat is een, een soort mini-plot voor een roman, bij wijze van spreken, en dat soort, ja, elementen, kleine kleine bouwstenen van verhalen, die vind je voortdurend terug – en, maar, het wordt nooit omgezet in een echt verhaal, het zijn steeds losse scènes die, waarin je het leven van die kunstenaars en die schrijvers in de jaren '20 doorheen ziet schemeren: de café's bezoeken, de, ja, de experimentj-, experimenten die ze doen, de, de opzi- – en ook de spanning tussen het artistieke ideaal aan de ene kant, en de, de, de seksuele en amoureuze verlangens die ze hebben.

Ja want al dat, al dat geneuzel over hoeren dat vond ik op een bepaalde manier heel erg..., ja, hij heeft het ook steeds – het is in die zin, het is ook, dat vond ik een beetje een romantisch cliché ding, of zo, wat ie heel erg verheerlijkt worden. Ik weet niet in hoeverre dat, ik kon dat ook niet heel ironisch opvatten of zo, ik bedoel, ze worden tegenover de burgermaatschappij gesteld, of zo, en dat is natuurlijk een heel romantisch ding...

Ik denk dat, dat dat ook een soort knipoog annex concessie is aan de surrealistische vrienden. Het is een manier om te zeggen: 'Kijk, ik ben 'one of the boys', ik hoor, wij – wij wijden ons aan, aan libertijnse praktijken, we gaan af en toe naar de hoeren en ondertussen wijden we ons aan geritualiseerd cafébezoek.' En dat is, het is een manier om te zeggen, de mannelijke, de band van schrijvers en kunstenaars onderling is sterker dan het appèl van vrouwen.

Het is heel erg, het is heel erg met die surrealisten: ik vind dat altijd zulke jongetjes bij elkaar.

Ja, ja, ja, goed gezien ja. Maar aan het eind, aan het eind van dat tweede, van die derde tekst, ‘Natuurgevoel in de Buttes-Chaumont’, dan, dan is dus plotseling, blijkt het surrealisme toch niet meer zo’n grote greep te hebben, als je dan goed leest dan, die laatste hoofdstukken, dan neemt die vrouw een soort enorme proporties aan...

Ja maar dat, het is dan eigenlijk – eigenlijk zou je daarvoor elk woord kunnen invullen, dat zou net zo goed God kunnen zijn.

Ja, maar het is wel degelijk een soort, de liefde, verliefdheid die bezit neemt, die alles kleurt: het is een soort beschrijving van verliefde toestand die ik wel heel erg mooi vind.

Ja dat is wel grappig, in hoeverre je altijd – omdat we het daar de vorige keer [onverstaanbaar] – in hoeverre je, het is ook zo weer werkt als je het spelletje... Hij moet, in de sociale context waarin ie zit het spelletje meespelen, anders kan ie niet in de positie überhaupt komen om zo’n werk te ma-

ken, dat het ook gehoord wordt; maar als ie alleen zou conformeren aan de dan bestaande codes van de surrealisten en hun vrienden, dan zou het één van de, één, dan zou die één van de vele surrealistische romans uit die tijd hebben en dan zouden we het nu ook niet meer lezen.

Nee, zeer zeker.

Dat is ook een beetje waar u het in uw nawoord over heeft, toch? Die, ja, dat, dat is toch, dat is die sp-, ja, dat is, dat is wel een – tenminste, ik vind dat zelf een hele spannende spanning. Dat je aan de ene kant jezelf ook ziet, je weet je ontkomt niet aan de, aan de codes van de omgeving of het milieu waar je in zit, en nou ja, soort van het idioom van een bepaalde kunstvorm in een bepaalde tijd, dat zit er gewoon helemaal in, en je moet er ook aan voldoen om een bepaalde sociale positie te bereiken dat je überhaupt gehoord of gezien kan worden met je werk, en aan de andere kant, op het moment dat je ook inziet dat je die codes aan het volgen bent, dan wil je d’r ook graag meer mee doen, of zo, of dan wil je, dan heb je – tenminste dan heb ik dan toch

wel gewoon soort van ergens natuurlijk een heel romantisch idee, dat je graag iets van je zelf wil doen, iets persoonlijks, of...

Ja. Ja daarom is – ik denk echt dit boek, Aragon, De boer van Parijs, is voor, voor een kunstenaar die zich op, op het punt van zijn leven zich bevindt waar jij je bevindt, is een heel, een heel goed object om over na te denken, omdat je, 't is ook een, ik bedoel, jij zal ook rond de...

Ik ben eenentwintig.

Nou ja, Aragon was zesentwintig. Maar goed, hij was–

'Ik ben al zesentwintig.'

Ja. Maar hij, hij... 'Zal ik nog kinderlijk genoeg zijn, of onbevangen genoeg om de wereld te zien als een, als de wonderlijke plek die die is', zoiets vraagt ie zich af.

Ja. Nou dat vind ik, ja, dat is dan, ja... Dat vind

ik dan ergens ook wel weer een beetje romantisch...

Nee meer wat ik het mooiste vind, is die, is die misschien ben ik nu bezig mezelf te herhalen, maar... is hoe hij uit alle dingen die die om zich heen waarnam, uit alles wat ie distilleerde, uit de literatuur van zijn tijd om hem heen, die van zijn onmiddellijke vrienden de surrealisten, die van de traditionele literatuur daarbuiten, die van alles wat ie in het verleden had opgezogen en gelezen, dat ie dat in, op, in een soort alchemie verwerkt en naar buiten brengt in een on-, in een nog heel nieuwe vorm, waar die ook dat roman-, die romantische behoefte waar je het net over had, namelijk zichzelf uitspreken, zich – ook nog in bevredigt. Dus het lukt om alles tegelijk in dat ene boekje te persen. Een, een, een positie te verwerven, een literaire positie die nog niet bestaat, waarmee die én zichzelf, ja het, de stof–

Bestaansrecht.

Ja, een bestaansrecht te verwerven door – en

dus stof te ontleen aan zich eigen leven, die zijn eigen leve als het ware uitpersen en er... Dus, ja in veel opzichten is het voor mij het exemplarisch werk van een jonge schrijver. Een vernieuwende jonge schrijver. Dat Aragon later een stalinist is geworden en, en socialistische realistische romans is gaan schrijven, staat daar verder los van. Dat was tien jaar na dat-, tien jaar later zo, maar – je ziet vaak trouwens, beginnende kunstenaars, beginnende schrijvers die in hun jongste boek een soort bewijs van kunnen–

Die willen hun bestaansrecht verwerven...

Door, door een soort virtuositeit, of een, te demonstrenen, die bijna overdadig is, excessief is: Michon heeft dat heel sterk met 'Roemleze levens'. Dat boek is ook soms te barok, te bloemrijk, en in zijn latere werk wordt ie steeds kaler – dat is ook mooi om te zien hoe, hoe dat, hoe die aan steeds minder woorden genoeg kan hebben. Bij Perec was het eerste boek 'de dingen', en dat heb ik trouwens niet vertaald, was ook een soort brevet van vermogen... En dat is heel erg

typisch voor jonge kunstenaars, die behoefte om zich waar te maken. Om te laten zien wat ze allemaal kunnen. Er zit soort ook een element in van 'zie mij eens'.

Ja. Ja, nou ik merk dat dat element persoonlijk ook een, een soort van frustrerend ding kan zijn, want dat kan communicatie heel erg in de weg zitten. Ik merk, persoonlijk dan, ik bedoel, niet dat ik mezelf op dezelfde lijn wil stellen, maar als iets merk ik dat, dat – ik bedoel, het is een ding waar je te maken mee hebt, het feit dat je gewoon in je hoofd daarmee bezig bent, dat je mensen wil, wil laten zien van bam bam bam, ik kan dit, dit en dat. Maar op het moment dat je dingen gaat zitten maken is het niet zo, tenminste niet zo productief... Want het kan ook heel erg in de weg zitten, want, waar het toe kan leiden is een soort verkramptheid, of zo, en... Ja, natuurlijk, uiteindelijk, voor mij draait het ook toch wel om communicatie, wat ook op een bepaalde manier vereist dat je werk, dat je een soort afstand kan bewaren tot je werk, denk ik...

Ja. Als je dat, als je dat gegeven is, dan ja. Het

is – maar bij, maar om bij beginnende, of jonge kunstenaars die afstand te zien, dat, dat zal denk ik zeldzaam zijn. Het is juist, het is misschien datgene wat ze onderscheidt van een, van veel andere die die afstand niet hebben, maar...

Ja, ja dat is misschien wel... Misschien is een mooi punt om, om mee af te ronden, wel wat je, waar we het al eerder over hadden voordat we de recorder aangezet hadden, is dat – je had het eigenlijk ook over... wat ik wel mooi vond, wat vertalen ook is, en wat je dan ook ziet bij zo'n schrijver – over kiezen, had je het. Je zei van, dat het een soort, een heel groot, een groot spanningsveld is wanneer je iets vastlegt. Hoe lang je dingen in het ongerede moet laten, en zeggen dat het nog niet af is, en wanneer je nou zegt van – dat is ook, wan-, dat is ook met zo'n jonge schrijver, wanneer schrijft ie nou het boek waarvan ie zegt, dit is het boek waarmee ik mijn bestaansrecht ga verwerven, hier heb je het, bam... Wat u zei is eigenlijk: net als met een zin, ofzo, je moet een tijd lang alle mogelijkheden open laten, en dan op gegeven moment moet je er één kiezen, en als je het te vroeg doet, dan blijf je hangen in, in, in

bekende vormen, en als je het niet doet dan gebeurt er niks.

Dan gebeurt er niks, nee. En dan kun je je nog heel lang wijsmaken dat je zwanger gaat van een groot werk, en dat het alleen nog een, een kwestie is van gelukkige sterrenbeeld of, voordat je dat werkelijk zal maken, maar – nee, je moet op gegeven moment, ja, de hand aan de ploeg slaan... Houellebecq die zegt in dat, in zo'n mooie programmatische tekst ergens aan het begin van zijn schrijversloopbaan¹¹: 'de eerste opdracht van een schrijver is in leven blijven, anders kan ie niet het werk maken waarmee die postume roem verwerft' – nee, maar je moet wel inderdaad op gegeven moment aan de... het is onvermijdelijk om keuzes te maken, ook als je die keuzes later verwerpt, maar...

Bij, in het vertalen, als ik zit te morrellen aan

11. Michel Houellebecq: *Leven, lijden, schrijven – methode*. Vertaling Martin de Haan. Antwerpen, 2003. Origineel Parijs, 1991.

mijn zinnen, dan, ja, dat is een vrij mooie nabootsing van dat, van dat proces, van vallen en opstaan, en, en vooruit en achteruit gaan dat, dat, dat het keuzeproces van een kunstenaar, of misschien wel van een mens in het algemeen, nabootst, namelijk: een eerste versie die een soort flauwe afspiegeling is, een tweede – van de originele zin – een tweede versie waarin je probeert om verschillende Nederlandse alternatieven naast elkaar te zetten, op basis... De eerste versie is eigenlijk alleen een soort parafrase, een aanduiding van de woorden die...

Die ram je d'r ook zo uit.

Ja, die ram je er ook zo uit. Het is een hele snelle. De tweede versie is eigenlijk de tijd-, de meest tijdrovende, dan, dan zoek je naar alternatieven: het zijn vaak twee of drie zinnen naast elkaar, of woorden die je in synoniemen naast elkaar zet... De derde versie is iets sneller al, maar is het belangrijkste moment omdat je dan moet...

Kiezen.

Kiezen. Dus je moet dan een soort bravoure hebben. Je moet dan denken van: 'zo moet het en niet anders'. Maar dan treed er nog een keer een hele proces in... Of dan, het is niet zo dat je werkt met drie versies: dat proces van herlezen en opnieuw, opnieuw afwegen, dat, dat zet zich nog, nog heel lang door...

Ze gaan met elkaar in dialoog...

Je moet, je moet gaan vergelijken van, of je termen consequent vertaalt: hoe heb ik het op pagina drieëndertig gedaan, en hoe moet ik het nu op drieënvijftig doen... Je moet allerlei dingen gaan opzoeken in naslagwerken, in bibliotheken... Maar vooral: je krijgt op gegeven moment een gevoel voor, het ritme van, het ritme dat de tekst moet hebben. Nadat je er zo vaak bent, bent doorheen gegaan, en... En op gegeven moment... Ja, ik...

Dat ritme ga je internaliseren op een bepaalde

manier. Want je had het net ook over die fysieke ervaring. Ik kan me dat, ik kan me dat goed voorstellen, of zo, dat je de, dat je op gegeven moment ook, tenminste dat, dat dat, dat is natuurlijk een heel erg lang proces van keuzes maken en op gegeven moment zit je er zo in dat je kunt zeggen 'zo moet het', omdat het zo goed voelt dat het zo moet... Dat je het idee hebt van 'maar het klopt als ik dat doe', of zo. Dat vind ik altijd zo mooi, ik vind dat zo'n geweldig proces – ik bedoel, dat gaat neem ik aan op voor of je nou vertaalt of dat je een speelfilm monteert, maar... en, en, en op gegeven moment – maar wat daar natuurlijk het frustrerende, of wat ik me kan voorstellen, dat het frustrerende is, is dat dat punt, wanneer je dat punt, wanneer je dat punt goed te pakken krijgt, want op het ene moment, als je één ding verandert, of een keuze maakt, dan je ben natuurlijk ook wel geneigd om, neem ik aan, om eerdere keuzes dan ook weer in twijfel te trekken, of niet? Dus, het lijkt me bij zoiets als een vertaling wel heel lastig om... om, om, om, om echt te zeggen, om echt... Ja, het lijkt me nogal wat vallen en opstaan, voordat je klaar bent, of zo... Omdat je ook zo lang, het is ook zo'n lang, wat je niet in een keer

kan overzien, of zo, want dat lijkt me ook wel... Want je kunt, je, je, als je... het is niet een beeld, of, ik bedoel er is een begin en een einde en...

In deze tekst was het belangrijkste probleem om, om, om de tekst op te spannen tussen die hele rijke barokke taal, die, die die poëtische zinnen van Aragon nodig hebben en, en de snelheid, en de vaart waarvan ik dacht dat die, dat die... Ik zal een heel – ik zal een paar regels voorlezen en daar kun je dat heel goed aan, aan aflezen... Ergens dan, pagina 169/170... Vlak na die passage over die hangbruggen... 'grotten zijn de trutjes van het donker en ik kom erin klaar', ja, dat is nogal een obscene zin die die duidelijk ook voor zijn vrienden heeft bedoeld... Maar dan, dan spreekt ie zichzelf toe. Aragon spreekt zichzelf toe.

O dat vond ik ook heel mooi. Dat doet ie echt, dat is ook als een soort mokerslag ineens baf...

Beste kerel, jij voelt je verplicht alles te beschrijven. Bedrieglijk te beschrijven—maar

toch. Je vergist je heerlijk. Je hebt de kiezelsteentjes nog niet opgesomd, de verlaten stoeien. De spermasporen op de grassprietten. De grassprietten. Laten alle mensen die zich afvragen waar jij nu eigenlijk naar toe wilt, zich verliezen in details of in de tuin van je kwade wil. Rechts, lezers, in het gelid. Zeg eens, u daar met uw lorgnet, u zou weleens omhoog mogen kijken: de sterren, da's geen stront. En zodra het bevel luidt, opletten dat de benen op de maat worden gestrekt. Vooruit, in de pas. Ze zijn me achternagelopen, de stommelingen, net als bij die ingewikkelde variant van het bokspringen die ze ook wel oefenmars noemen, waarbij de hele horde achter de aanvoerder aanloopt en de potsierlijke gebaren van het brallerige kereltje imiteert.

Nou ja. 't Is een mooi—

André Breton...

Ja maar zichzelf hier als brallerig kereltje. Met een soort luciditeit die toch wel heel opmerke-

lijk is. Als brallerig kereltje neerzetten en zijn lezers als—

Stommelelingen.

Ja. Maar 'de sterren, da's geen stront', dat is typisch een manier om in het vertalen een soort vaart te geven, aan de vertaling een soort vaart te geven waar je de lezer mee kunt...

Meetrekken.

Meetrekken, en waarmee je dan de, de veel minder snelle, vlotte, passages die d'r ook zijn, waarmee dan, die dan worden aanvaard.

Ja. Dit is dan, dit is wat je het begin eigenlijk in het begin ook al zei: dat het schipperen is aan de ene kant dan, dan neem je nu iets wat heel erg bij het Nederlandse taaleigen past, en daar heel erg in thuisheert, wat je gebruikt om krediet op te bouwen om te lezer zich te laten verplaatsen in een ander taaleigen. Of, of om dat andere taaleigen toe te, om de lezer dat andere taaleigen toe te laten eige-

nen. Nou laten we, maar dat, en dat, dat, dat is wel grappig, dat dus, dat dus een, dat is een manier waarop ik nou nooit over vertalen nagedacht zou hebben...

Nee, maar je wordt dus ongemerkt gemanipuleerd door, door, door elke vertaler, die je bepaalde dingen onthoudt, of juist toedient, waar je misschien helemaal geen behoefte aan hebt, of niet om gevraagd hebt, of anders, of anderszins waar je juist wel behoefte aan hebt, maar zonder dat je dat zelf, dat je dat zelf beseft. Een vertaler, ja... dient je, dient je een tekst op, en, dist een tekst op zonder dat je, en je hebt alleen nog maar oog voor de tekst maar je, en je merkt niet hoe... dat die vertaler eigenlijk de touwtjes in handen heeft.

Ja dat vond ik dus heel leuk omdat ik dus van, van, omdat ik dus met het origineel d'r bij, dat ik gewoon een paar zinnen had onderstreept die me, die ik mooi vond, of die me opvielen; en dan, omdat ik dus toen ging kijken van welke, van wat ze in het Frans waren, en dat sommige dingen dus in-

derdaad heel erg ook in dat Frans die zelfde soort ding hadden, maar bijvoorbeeld ook een zin over kappersjongens, wat echt een soort Gerard Reve, een soort Gerard Reve zin is, ook zo'n zin die je weer even bij de les houdt... 'Ik zou wel willen weten wat de hunkeringen van een kappersjongen zijn'. Ik hoor het zo Gerard Reve zeggen: 'Ik zou wel willen weten wat de hunkeringen van een kappersjongen zijn'¹². Maar en en, en dat is, die zin viel me op en ik hem onderstreept, en die, die houdt mij dan daar bij de les, of zo, dus maakt mij nieuwsgierig naar wat er komt, maar dan lees je het in het Frans, en dan staat er: 'je voudrais savoir quelles nostalgies, quelle...' – nou ja, poëtische kristallisaties, luchtkastelen, welke bouwsets van smachtend verlangen – dat staat er dan allemaal voor dat er staat: 'dans la tête d'apprenti'. Waar er dan echt helemaal geen nadruk op de, op die kappersjongen ligt, en die, en dat zelfde woordveld blijft van... van, van – waar die al de hele tijd in zit – van die malle virtueuze taalconstructies. En dan is, dan is dit voor mij misschien zo'n voorbeeld van zoiets dat de verta-, wat

¹². p 37

dan inderdaad een actie is van de vertaler die me bij de les houdt, of zo, of...

Nou, dit is ook een behoefte van het Nederlands, het Nederlands verdraagt niet zo, zoveel tangconstructies, zo'n uitgespannen... Dus, maar hier is het, het geluk misschien van de vertaler is dat, dat je de zin, dat de zin lang is – vijf, zes, zeven regels – maar dat ie toch een heel natuurlijke – daar hield Gerard Reve trouwens ook van – een heel natuurlijke spanningsboog heeft, omdat je de vraag als het ware kunt herhalen: 'Wat de hunkeringen van een kappersjongen zijn, welke luchtkastelen, welke bouwsels van smachtend verlangen zich aftekenen in zijn leerlingenhoofd...'

'Op het moment dat hij...'

'Het besluit neemt dameskapper te worden en zijn handen begint te verzorgen.' Dus dat, het is een, het valt eigenlijk in een, in een soort natuurlijke plooi, in het Nederlands... dat is een, da's, dat is een geluk dat je niet altijd hebt. Soms

moet je gewoon ook veel drastischer ingrijpen. Moet je punten gaan zetten, en moet je–

Zinnen weglaten...

Nou, dat lijkt me nou net weer iets te veel...

Ik heb wel eens dat ik een boek in het Frans en het Nederlands zat te lezen – want ik doe dat wel eens omdat ik 't, omdat ik graag beter Frans wil leren, dus dat ik dan een boek eerst in het Nederlands en dan in het Frans lees – en dat ik dan zag dat er een zin stond die er in het Frans wel was en in het Nederlands niet meer... Dat was wel bizar. Maar, maar inderdaad, dat je zinnen opdeelt... ja... Had jij nog iets specifieks?

Iets om op te merken.

Iets om op te merken, een slotopmerking, want ik ik, ik denk dat we wel veel... ja, het over veel gehad hebben.

Ja, ja, we hebben het over veel gehad. Ik weet

niet of het, of het concreet genoeg is of abstract genoeg is, want jij, jou vragen zijn zowel, ja, bestrijken het hele palet van concreetheid naar abstractie...

Ja, maar dat is het leukste ook, denk ik... Ik vind het allebei, ik vind het allebei saai als het in [onverstaanbaar] blijft... Maar ik, ik denk dat de antwoorden dat zelf ook wel met elkaar gemeen hebben...

Ik zou misschien alleen nog één dingetje willen voorlezen, omdat ik dat eigenlijk...

Misschien die ironische passage over theater, aan het eind van 'De passage de l'Opéra'. Die vind ik, die is mij zelf wel dierbaar...

Waarom is je die dierbaar?

Omdat ik, ja, omdat de ironie daar zo... Misschien is dat een, je moest aan Reve denken – ja, Reve is, is ook een meester van de ironie, en het Nederlands leent zich goed voor, voor die wat...

plechtigheid die zichzelf ondermijnt. En dat werkt heel goed. Een soort pseudo-deftigheid of plechtigheid, die hier, die zichzelf in het... die zichzelf niet, niet serieus neemt.

Het gaat over een klein sekstheatertje, ergens in het, daar in die Passage, en ik wil, ik zal een paar zinnen voorlezen die ik... waarin ik, ja, waarin ik zelf weet dat ik er op sommige momenten net iets aan heb toegevoegd, of iets, of er een draai aan heb gegeten, in het plechtige, of in het informele, het spreektaalige, waardoor het volgens mij goed bekt. Het gaat dus over dat kleine theatertje, waar je op drukker dagen hooguit dertig toeschouwers aantreft.¹³

Jongens van vijftien, een paar dikke kerels en wat toevallige kijkers sluipen naar de achterste stoelen die het goedkoopst zijn, terwijl een paar roze suikerfiguurtjes, vrouwen uit het leven of actrices tussen twee scènes, zich over de plaatsen voor vijftientwintig francs ver-

13. p 100 e.v.

spreiden. Soms gaat een veehandelaar of een Portugees zich met gevaar voor een beroerte te buiten aan een plaats op de voorste rij, om het vlees te zien. Stukken van zeer wisselend gehalte zijn hier opgevoerd, zoals ‘De Stoute Meisjes-school’, ‘Die Snaakse Lente’, en niet te vergeten ‘Bloem der Zonde’, een soort meesterwerk in het erotische, spontaan-lyrische genre, waar al onze naar avant-garde haken-ende estheten een punt aan kunnen zuigen. Dit theater dat geen ander doel en geen ander middel dan de liefde kent, is waarschijnlijk het enige theater waar we een dramaturgie zonder trucages te zien krijgen, een waarlijk moderne dramaturgie. Het zal niet lang meer duren voordat de snobs die de music-hall en de circussen beu zijn als sprinkhanen over deze geminachte theatertjes uitzwermen, waar de noodzaak om een paar lichtekooien en hun pooiers en een stuk of wat uitgeteerde schandknaapjes aan een bete broods te helpen een kunstvorm heeft doen ontstaan die even elementair is als de christelijke mysteriespelen uit de middeleeuwen. Een kunstvorm met

zijn eigen conventies en gewaagdheden, zijn richtingen en zijn richtingstrijd. Het meest geëxploiteerde onderwerp volgt ongeveer het volgende stramien: Een Française wordt door een sultan ontvoerd en kwijnt weg in het serail totdat een ambassadeur of een vliegenier met motorpech voor enige afleiding komt zorgen, ofschoon hij in zijn liefdesplannen wordt gedwarsboemd door de ridicule hartstocht die de kokkin of de sultanmoeder voor hem koestert, en aan het eind komt alles toch nog goed. Een of ander willekeurig voorwendsel—een haremfeest, een fotoalbum dat neuriënd wordt doorgebladerd—volstaat om een stuk of vijf naakte vrouwen te laten rondmarcheren die de werelddelen of de rassen van het Ottomaanse rijk verbeelden.

Ja, eigenlijk ben ik nu al te ver gegaan. ‘Aan het eind komt alles toch nog goed’, daar had ik beter kunnen stoppen.

Oh daar maakte je ook een mooie, een mooie zinsdaling, een mooie daling in de zinsmelodie. Aan het eind komt alles toch nog goed'.

Ja. Maar ik weet dus dat, ik herinner me bijna nog, bijna letterlijk op het moment dat ik daar die frase 'een punt aan kunnen zuigen' vond, dat ik dacht, zo'n oerhollandse uitdrukking, die zo on-, lekker bekt, goed klinkt, waar die zin een soort hele natuurlijke kracht van krijgt, dat dat een, een euforisch moment was. Want, ja, d'r staat natuurlijk niks, niets met zuigen en niks met punten daar...

Wat staat er in het Frans?

In het Frans? Daar zal zoiets staan van: 'que nous voudrions voir méditer à tous nos esthètes en mal d'avant-garde'. Dus: 'waar al onze esthëten zich, zich mediterend aan moeten overgeven'. 'Que nous'... zoiets staat er ongeveer letterlijk.

En dan, en, ja, dus dan dan, dan dan is dat toch

echt een soort lol van het scheppen, of zo, die je dan ervaart...

Ja. Die of die, bij zo'n zin denk je, die komt prachtig op zijn pootjes terecht, die heeft helemaal die, die die, die klinkt helemaal in in zo'n soort hele natuurlijke vorm, en dat, dat heb je lang niet altijd. Het is geen kruiswoordraadsel waarbij je weet er is een ideale oplossing en ik hoef die alleen te vinden. Maar bij de-, bij zo'n zin heb je dan even dat euforische gevoel van 'ha ik heb hem gevonden, dit is—

'Ha het klopt'.

'Ha, het klopt', ja. Dit is trouwens bijvoorbeeld, ik zie hier dat, hier staat een, een miskleun. Nu we toch, ik hoef niet alleen op te scheppen – hier staat: 'het meest geëxploiteerde onderwerp volgt ongeveer het volgende stramien'. Als ik, ik las het, en ik dacht meteen 'shit, dat is niet zo slim'. 'Het volgende stramien', 'Een onderwerp dat het volgende stramien volgt', die herhaling van volgen is, is bepaald niet elegant, dat is gewoon

een, iets – als je, als je een tekst schrijft dan is het ook niet zo aanbevelenswaard om twee keer hetzelfde woord in één zin te gebruiken, en twee keer het werkwoord volgen hier is ook niet zo, zo fijntjes.

Meest geëxploiteerde is omdat het dan van 'le plus exploi...'

'Le plus exploité', ja. Eigenlijk is dat ook nogal twijfelachtig. 'Meest geëxploiteerde'.

Dat zou dan ook voor mij...

Misschien is dat ook wel een, een uitgesproken gallicisme zijn, dat kan best, ja.

Maar nu moet ik zeggen dat ik geen hekel heb aan, aan gallicismen en germanismen en anglicismen, zeer zwaar, zeker niet in het Nederlands...

'Le sujet le plus souvent exploité suit, a peu près, ce canvas'. 'Meest' – je kan nog gewoon zeggen 'meest voorkomen', of 'meest uit-

Meest gebruikelijke.

'Het meest uitgemolken onderwerp', zoiets zou je er zelfs van kunnen maken. 'Volgt dit stramien'. Dus, ja, je ziet maar: er valt altijd nog aan te schaven en te slijpen.

Lees je ze terug, je boeken, als je ze vertaald hebt?

Nou, deze had ik al jaren niet meer opengeslagen, maar, omdat jij nu naar me toekomt heb ik dat wel gedaan...

Dat lijkt me toch, ja ik weet niet...

Soms, als ik, als ik in de greep ben van moedeloosheid kan ik er van opknappen om iets, om iets te lezen wat...

Wat je goed hebt gedaan.

Ja, wat lekker loopt.

Zullen we?

Da's goed, ja.